

na't kaleme almışlardır. Urdu edebiyatında modern şiirin öncüleri de serbest şiir türünde na'tlar yazmıştır. Raca Reşîd Mahmûd, Pakistan'da 1948-1992 yılları arasında 400 kadar na'tnamenin kaleme alındığını bildirmiştir ve bunların bir listesi ni sunmuştur (*Fîkr u Nâzâr*, s. 117-135).

Urdu edebiyatında na't ve manzum sîretler yanında mensur sîretler de yazılmıştır. Urduca nesrin gelişmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan bu süreçte eserler tarihî ve dînî bilgileri de kapsamaktadır (geniş bilgi için aş. bk. [Literatür: Urduca]). Hz. Muhammed'e duyulan sevginin yansısı gibi diğer bir tür de hac seyahatnameleridir. Bu tür kitaplarda özellikle Haremeyn'le ilgili gözlemler aktarılırken Resûl-i Ekrem'in hayatına dair bilgiler de verilmektedir. Şevket Ali Şâh'ın *Pohonçey Terey Huzûr, Haci Bahadır Şâh'ın Refîk-i Hac*, Münşî Bereket Ali'nin *Rehnümâ-i Hac*, Şeyh Nûreddin'in *Riyâzü'l-Haremeyn*, Muhammed Abdülvehâb'in *Sefernâme-i Sa'âdet*, Abdülgâni Ensâr'ın *Mekki Medenî kâ Sefer*, Raca Muhammed Şerîf'in *Âyîne-i Hicâz*, Mümtâz Müftî'nin *Lebbeyk ve Nigâr Seccâd Zahîr*'in *Deşt-i İmkân* adlı eserleri bunlara örnek gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşâfî *Tenkîdi İslâhât* (haz. Ebû'l-îcâz Ha-fîz Sîddîkî), İslâmâbâd 1985, s. 200-201; Mahmûd Birelî, *Muhtasar Târih-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1985, s. 265-271; Enver Sedîd, *Urdû Edeb ki Muhtasar Târih*, İslâmâbâd 1991, s. 268, 282, 286, 310-311, 342, 398-399, 419-421, 544, 607-608; Hakîm M. Saîd, "Na't-i Resûl ki Ehemmiyyet", *Seyyâre Dâcîst* (Resûl Number), Lahor 1992, II, 465-468; Şemîm Ahmed, "Na't-gû'î aôr Us kâ Fen", a.e., II, 469-475; Efser Sîddîkî Amrohâvî, "Urdû'ey Kadîm aôr Na't-gû'î", a.e., II, 477-486; Refiuddîn Hâşîmî, 'Allâme İkbâl aôr Mir-i Hicâz, Lahor 1994, s. 11-47; Şevket Ali Şâh, *Pohonçey Tere Huzûr Sefernâme-i Hicâz*, Lahor 2002, tür.yer.; Eltâf Hüseyin Hâlî, *Müseddes-i Hâlî: Medd ü Cezr-i İslâm* (haz. Gulâm Hüseyin Zülfikar), Lahor 2003, s. 21-22; Nigâr Seccâd Zahîr *Deşt-i İmkân-Sefernâme-i Necd ü Hicâz*, Karaçi 2003, tür.yer.; Raca Reşîd Mahmûd, "Pâkistân meyn Fenn-i Na't Târihu İrtîkâ", *Fîkr u Nâzâr* (Sîret Number), XXX/1-2, İslâmâbâd 1992, s. 117-135; İdâre, "Sîret", *UDMî*, XI, 505-509; Abdülcâbâr Han, "Hâzret-i Muhammed (Kütüb-i Sîret-i Urdû)", a.e., XIX, 305-306; Hafîz Tâib, "Na't (Urdû)", a.e., XXII, 403-409.

HALİL TOKER

F) Türk Hat Sanatı. Hz. Peygamber, insan yaratılışında mevcut güzellik duygusunu İslâm terbiyesiyle şekillendirerek yazının sanat seviyesine yükselmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple bütün hat ustaları yazıya aktardıkları dinî heyecanla-

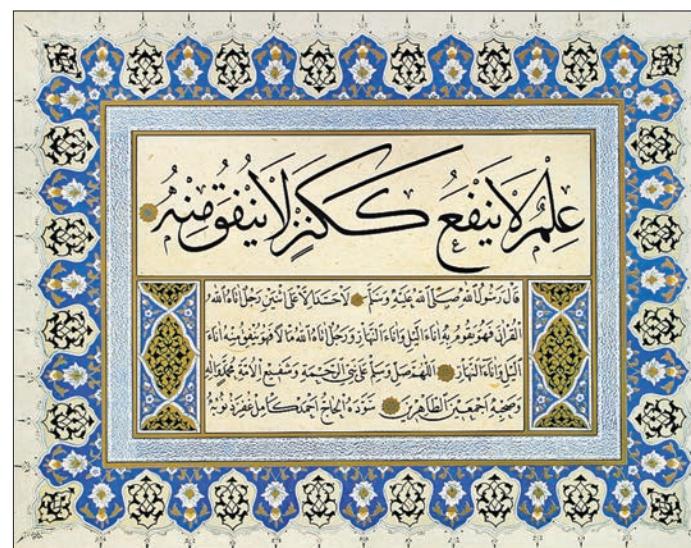
rını Hz. Muhammed'in adı, şâhsiyeti ve hadisleri etrafında göstermiş, birbirinden güzel kitap, levha ve kitâbeler meydana getirmiştir.

İslâm medeniyetinin estetik değerlerinden biri Resûl-i Ekrem'in, "Allah güzeldir, güzeli sever" ifadesidir (*Müslim*, "Îmân", 147). Böylece Hz. Peygamber, müslümanların her türlü çırınçılıktan arınmış bir ruh ve fikir güzelliğine sahip olmalarını, iç temizliğinin hayatın bütün sahalarına estetik davranışlar ve sanat hareketleri şeklinde yansımاسını hedeflemiştir. Sanat faaliyetlerini ve insan ruhunda tabii bir eğilim olan sanat gücünü dinî hayatın daha içten, feyzî yaşılanması bakımından teşvik etmiş, insanların uzun bir tecrübe sonucu ulaştığı bilgi ve sanat birikimine vahyin işığında istikamet vermiştir. Sanatla imanı birleştirerek ona ilâhî bir vasif kazandıran Resûl-i Ekrem sanat adı altında toplumun düzenini bozucu, tevhidi ve ahlâkî değerleri yüksici hareketlere karşı çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in sosyal gelişme ve yükselme için gerekliliğini önemle vurguladığı konulardan biri yazı olmuştur. Yirmi iki harften ibaret Câhiliye devri Arap yazılısı yirmi sekiz sesten oluşan dilin kusursuz yazılması için yetersizdir (Hamîdüllâh, II, 761). Kısa sesli harfler, benzer harfleri birbirinden ayıran noktalama işaretlerinin bulunması okuma ve yazmadada güçlüklerde ve hatalara sebep oluyordu. Öyle anlaşılıyor ki Câhiliye devrinde ve hicretten sonra bir asırlık dönemde içinde yazı hâfızaya yardımcı durumdaydı (Çetin, s. 25). Şekil, harf ve imlâ eksikliklerini rağmen Resûl-i Ekrem yören halkın

bildiği bu yazıyı vahyin yazılması ve öğretilmesi için kullanılmış, bir taraftan da harflerin bellii kurallara uyularak okunaklı ve güzel yazılması, estetiği, noktalama ve harekeleme gibi konularda birtakım tavsiyeler bulmuştur. Nitekim, "Allah beni bir öğretmen olarak görevlendirmiştir" (ibn Mâce, "Mukaddime", 229); "Çocuğun anne ve babası üzerindeki üç hakkı güzel yazmayı, yüzme ve ok atmayı öğretemesi ve ona helâl rızık yedirmesidir" (Münâvî, III, 393) buyurması konuya verdiği önemi göstermektedir.

Bütün işlerinde ince bir zevke ve estetik anlayışa sahip olan Hz. Peygamber kâtibine, "Hokkaya lîkâ koy, kalemi eğri kes, besmelenin bâsını dik yaz, sîn harfinin dişlerini, mîm'in gözünü açık, ism-i celâli güzel yazmaya gayret et, 'rahmân'da kalemin mürekkebini yenile, nûn'un çanağıını uzat, 'rahîm'i de güzel yaz" diyerek (Kâdî İyâz, I, 506) besmelenin göze hoş gelecek biçimde yazılmasını tavsiye ederken estetik değerleri ortaya koymuş, böylece yazının sanat seviyesine yükselmesini hedef olarak göstermiştir. "Bilgiyi yazıyla bağlayın" (Dârimî, "Muâkaddime", 43); "Güzel yazı gerçeğe açıklık kazandırır" (M. Abdülhay el-Kettânî, II, 314) sözleriyle de bilginin kaybolmaması için güzel yazıyla kaydedilmesini istemiş, bunun insanın akıl ve his dünyasını zenginleştirip mutluluk vereceğini belirtmiştir. Onun bu sözleri yanında okuduğu âhenkli Kur'an âyetleri, müsikiye ve şire karşı hassas olan devrin insanların ruhundaki sanat duygusunu uyandırmıştır. Mescid-i Nebî'ni Sufî denilen bölümünde ashâbına bizzat ders vermiş, ayrıca burada

Kâmil Akdîk'in hadîs-i serifleri konu alan sülüs nesih kitabı (Rikkat Kunt koleksiyonu)

MUHAMMED

Kur'an'ı ve okuma yazmayı öğreten kişiler görevlendirilmiştir. Sufie'deki öğrenci sayısının 400'e yükselmesi üzerine Medine'nin diğer mahallelerindeki dokuz mescidde de yeni okullar açılarak okuma ve yazma yaygınlaştırılmıştır.

Daha sonra İslâm coğrafyasında görülen gelişmelere paralel olarak hat ve İslâm'a ait sanatlar Kur'an ve hadisler etrafında biçimlenmiş, asırlar içinde farklı üslûplar ve çok zengin formlar kazanmıştır. Bu mücerret çizgiler müzikal bir ifade gücüne ulaşmış, dinî bir tesir icra etmesinin yanında XIX. yüzyılda Paul Klee ve Vasily Kandinsky gibi Batılı modern ressamları da etkilemiştir.

İslâm'ın ilme ve kitaba verdiği önem sonucunda hat sanatının ilk güzel örnekleri kitap sanatları sahasında görülmüştür. Başta Kur'an-ı Kerîm, *Kütüb-i Sitte*, hadis mecmuaları olmak üzere ilmî ve edebî eserler hat sanatının ustaları tarafından en güzel şekilde yazılmış, tezhip ve cilt sanatlarının farklı üslûplarıyla şaheserler ortaya konulmuştur. Nitekim dünya müze ve kütüphanelerinde usta hattatların yazdığı hadislerin fevkâlâde güzel örnekleri zengin bir hazine oluşturur. Bunlar arasında eğitim, öğretim ve tesbit maksadıyla sadece okunaklı olmasına dikkat edilmiş hadis kitapları olduğu gibi peygamber sözüne lâyik, güzel hatlara bürünmüş sanat değeri taşıyan pek çok kitap, mecmua ve murakka' da mevcuttur. Sultan Reşad'ın, Topkapı Sarayı Müzesi Hırka-i Saâdet Dairesi'nde okunmak üzere Muzika-i Sultânî hat hocası Hasan Rızâ Efendi'ye yazdırarak vakfettiği sekiz ciltlik *Şâhîh-i Buhârî* hat, tezhip ve cildiyle bir şaheserdir. Bütün ciltlerin yazımı nesih hatla 1913'te tamamlanmış, tezhip edilerek ciltlenmiştir (TSMK, Hırka-i Saâdet, nr. 39). Saray meşk hocası Abdullah Vefâî tarafından güzel bir nesihle yazılmış, Osman b. İsâ es-Siddîki'nin Ğâ-

yetü'l-tavzîh li'l-Câmi'i-ş-şâhîh adlı eseri serlevhası tezhipli, altın cetvelli, klasik tarzda ciltlenmiş bir eserdir (TSMK, III. Ahmed, nr. 384). Reîsülhâtâtîn Muhsinzâde Abdullah Efendi'nin II. Abdülhamid'in emriyle nesih hatla yazdığı *Şifâ-i Şerîf* de hat sanatının güzel örnekleri arasında yer alır.

Osmanlı hat sanatının kurucusu sayılan Şeyh Hamdullah'ın 901'de (1495) nesihle yazdığı, tezhipli ve ciltli, Ferrâ el-Begavî'nin *Meşâbihi's-sünne*'si seçme hadisleri içeren güzel bir eserdir (TSMK, III. Ahmed, nr. 278). Yine onun yazdığı, Buhârî ve Müslim'den seçme hadisleri ihtiâva eden Radîyyûddîn es-Sâgânî'nin *Mesâriku'l-envâri'n-nebeviyye*'si hat sanatı tarihi bakımından önemli bir örnek tir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 898).

Hız. Peygamber'in kırk hadisini ezberleyenlerin kıyamet gününde ödüllendirileceğini belirten sözleri (Aclûnî, II, 246) erken devirlerden itibaren kırk hadis mecmualarının tertip edilmesine vesile olmuştur. Bu kırk hadislerin müze ve kütüphanelerde mevcut manzum ve mensur tercümeleri meşhur hat ustalarının elinden çıkış sanat değeri taşıyan örneklerdir. Bunlar arasında, Eski Saray meşk hocası Hasan Üsküdârî tarafından 1112'de (1700) nesihle yazılmış, tezhipli, ciltli, Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Karâffî'ye ait *Kitâbü Nefehâti'l-'abîri's-sârî* adlı eseriyle (TSMK, III. Ahmed, nr. 567) Ahmed b. Abdülazîz er-Remâdî'nin *el-Mevâhibü'l-'azîziyye* adlı, 1280'de (1863) nesih hatla yazılmış, serlevhası tezhipli, zilbahar ciltli hadis mecmuası (TSMK, Međine, nr. 321) dikkat çekmektedir.

Resûl-i Ekrem'in müminlere en güzel örnek olan (*el-Ahzâb* 33/21) yaşama tarzını, davranışlarını konu alan şemâîl kitapları da hattatlar tarafından büyük bir emekle yazılmış, İslâm kitap sanatlarının güzel örnekleri arasında yer almıştır. Ka-

nûnî Sultan Süleyman için istinsah edilen serlevhası tezhipli, klasik ciltli Muslîhud-dîn-i Lâri'ye ait *Şerîh-i Şemâ'il-i Tirmîzî* çok değerli eserlerdendir (TSMK, III. Ahmed, nr. 458). Türk hat sanatında şemâîlin en yaygın ve feyzî bölmü hilye-i şerifelerdir. Hâfiż Osman'dan beri hattatlar arasında hilye yazmak bir gelenek halini almış, büyük hat ustaları sanat hünerlerini Kur'an-ı Kerîm kitâbetinden sonra hilye yazmakta göstermiştir. *Hilye-i Hâkâni*'den seçme beyitler Yesârî Mehmed Esad, Yesârîzâde Mustafa İzzet, Mehmed Nazîf Bey, Ömer Vasîî ve Aziz efendiler tarafından ta'lîk kalemiyle yazılmıştır. Buhârî'nin naklettiği, Hz. Muhammed'in mûcîzî on özelliğinin kaydedildiği "Aşere-i mu'cîzât-ı nebi"nin Mehmed Şevki Efendi gibi hattatların kaleminden murakka' ve levha olarak hazırlanmış güzel örnekleri vardır.

Osmanlı hattatları arasında Hâfiż Osman'ın 400'den fazla sülüs-nesih hilye yazdığı bilinmektedir (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 331, 515, 521, 1227, 1248, 1430, 1438). Talebesi Yedikuleli Seyyid Abdülâlah (Sabancı koleksiyonu), Eğrikapılı Mehmed Râsim (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 706), Abdülkadir Şükûr (Dârû'l-kütûbi'l-Misriyye Fünûnû'l-cemîle, nr. 249), İsmâîl Zühdü (Yeni) (Ekrem Hakkı Ayverdi hat koleksiyonu), çeşitli hattatlarla ve farklı düzenlemelerle yazdığı hilyeleriyle meşhur Mustafa Râkîm (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 390; TİEM, nr. 2732), Mahmud Celâleddin Efendi (Raif Yelkenci koleksiyonu), büyük boy hilye yazımını başlatarak 200'e yakın hilye yazan Kazasker Mustafa İzzet (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 379), Abdullah Zühdü (Dârû'l-kütûbi'l-Misriyye, Talât, nr. 62), Mehmed Şefik (İşik Yazan koleksiyonu), her gün sabah namazından sonra bir hilye yazmakla hat sanatına en saf güzellikini kazandırmış olan Mehmed Şevki Efendi (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 327), hilye metinde sülüs ve nesih hattının yanında gübârî hattını da kullanan Mehmed Fehmi Efendi (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 1312), Filibeli Ârif Efendi (İstanbul Mesih Ali Paşa Camii), 2 metreyi aşan büyük boy hilyeleriyle tanınan Hacı Hasan Rızâ (Bâlâ Camii; İÜ Ktp., AY, nr. 4282; TSMK, Hırka-i Saâdet, nr. 21/237), Yahyâ Hilmi Efendi (Sabancı koleksiyonu), Mustafa Râkîm tertibinde çeşitli hattatla yedi büyük boy hilye yazan Rifâî Aziz Efendi (Emin Barın hat koleksiyonu), Kâmil Akdik (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 1525), Macit Ayral (*Maçka Mezar: 18 Kasım 2003*, s. 152), Hamit Aytaç (Emin Barın hat koleksiyonu) muhak-

Şeyh Hamdullah'ın Hz. Muhammed'in hadislerini yazdığı murakka'dan muhakkak reyhâni bir kita (İÜ Ktp., AY, nr. 5485)

Mustafa Râkim Efendi'nin celî sülüs zerindüd "Allah, Muhammed" isimlerinin bulunduğu kompozisyonu (Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonu)

kak, sülüs ve nesih hatla hilye yazan Türk hattatlarındandır. Yesârî Mehmed Esad (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 479) ve oğlu Yessârîzâde Mustafa İzzet'le (TSMK, Hırka-i Saâdet, nr. 21/219) Hulûsi Efendi de (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 885) hilyeleriyle tanınan hat ustalarındandır.

Müslümanların en çok okuduğu metinler belirli süre ve âyetleri, Allah'ın isimlerini, salavat ve duaları içeren evrâd, delâ'ilü'l-hayrât ve dua risâleleridir. Kur'an'ın Hz. Peygamber'e salâtü selâm getirmekte ilgili tavsiyelerinden (el-Ahzâb 33/56) hareketle dinî hayatı daha feyizli yaşamak, Hz. Muhammed'in şefaatini talep etmek maksadiyla okunan bu dua kitapları hat ustaları tarafından büyük bir özenle yazılmış, tezhip ve cilt sanatlarının güzellikleriyle birleşerek İslâm sanatlarını zenginleştirmiştir. Kütüphane ve müzelerde sanat değeri taşıyan pek çok evrâd, evrâd-i üsbûyye ve Delâ'ilü'l-hayrât risâleleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Hâfiż Osman (TSMK, Yeniler, nr. 1098), Kazasker Mustafa İzzet (TSMK, Yeniler, nr. 1255), İsmâîl Zühdü (Yeni) (TSMK, Güzel Yazilar, nr. 141) efendilerin yazdığı Delâ'ilü'l-hayrâ'lalar çok tanınmıştır. Hasan Rızâ Efendi'nin (Hacı) 1302'de (1885) yazdığı nesih Delâ'ilü'l-hayrât 1368'de (1949) Şam'da basılmıştır.

XV. yüzyıldan beri hat ustalarının çeşitli hatlarla yazdıkları kitaların bir araya getirilmesiyle oluşan murakka'larda genellikle hadîs-i şerifler konu alınmıştır. Dünya müze ve kütüphanelerinde korunan ve İslâm medeniyetinin ulaştığı sanat seviyesini gösteren binlerce murakka' Resûl-i Ekrem'in erdemli ve huzurlu bir ha-

yatın prensiplerini öğreten sözlerini içine almaktadır. Bunlar yazı, tezhip ve cilt sanatlarının uyandırdığı zevk ve hayranlık duyguları içinde peygamber sevgisinin gönüllerde daha canlı ve devamlı kalmasını sağlamıştır.

Kütüphane ve müzelerin en ilgi çekici yazı albümleri arasında kita formunun ölçü ve kurallarını ortaya koyan, Şeyh Hamdullah'ın sülüs ve nesih hatlarla Hz. Muhammed'in hadislerini yazdığı albümler (Rogers, s. 234-235), muhakkak, reyhânî, tevkî ve rîkâ' murakka'ları (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 2083, 2084, Güzel Yazilar, nr. 269; aklâm-ı sitte murakka', Emanet Hazinesi, nr. 2086; İÜ Ktp., AY, nr. 6487) Osmanlı hattatlarına örnek olmuştur. Dervîş Ali'nin Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (nr. 2463, 2498, 2499), Hâfiż Osman'ın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (AY, nr. 6469, 6484, 6498), Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Yale Üniversitesi ile (Manuscript Library, nr. 432) Michigan Ann Arbor Üniversitesi'nde (Abdulhamid II Collection, Arabic,

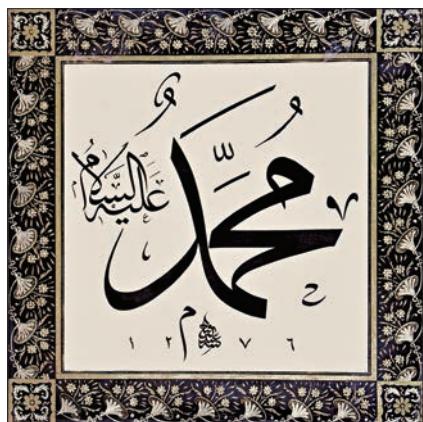
nr. 242) hadisleri konu alan murakka'ları bu konuda örnek eserlerdir.

Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'i övmek için yazdığı meşhur *Kaşîdetü'l-bürde*'si de hat ustaları tarafından yazılmıştır (Hâfiż Osman, TSMK, Yeniler, nr. 106; Şevki Efendi, TSMK, Güzel Yazilar, nr. 306; Seyyid Abdullah Hâsimî, Michigan Ann Arbour Üniversitesi, Abdulhamid II Collection, Arabic, nr. 230; Şefik Efendi, Yale Üniversitesi, Arabic, nr. 431). Bu kasidenin asıl kadar Türkçe manzum tercüme ve şerhleri yanında seçme beyitleri de mürekkebât meşk murakka'larıyla celiî hatla levhâlarda yer almıştır. Kâ'b b. Züheyîr'in aynı adla veya *Bânet Sü'âd* diye bilinen Resûl-i Ekrem'e sunduğu kasidesi de hattatların yazdığı metinlerdendir. Bunun Hâfiż Osman hattıyla güzel bir örneği Londra'da Halili koleksiyonundadır. Mehmed Şevki Efendi hattıyla bir diğer örneği de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (*Kâşide-i Elfiyye*, Güzel Yazilar, nr. 194). Hz. Muhammed'in adları ve sözleri kûfi ve celiî hatlarla mimari

Hasan Rızâ Efendi'nin
sülüs nesih
hilye-i serif
levhası
(Sakıp
Sabancı
Müzesi
Hat
Koleksiyonu)

MUHAMMED

Abdülfettah Efendi'nin "Muhammed" levhası (Maçka Mezat Bahar Müzayedesi: 13 Nisan 2003, s. 116)

eserlerin iç ve dış mekânlarında kitâbe, levha ve kuşak yazıları olarak kullanılmış ve mimarinin estetiğini tamamlayan birer unsur olmuştur.

Orta Asya'da başlayan, İran ve Anadolu coğrafyasında geniş bir alana yayılan Türk ve İslâm mimarisinin iç ve dış mekân mozaik çini süslemelerinde, ahşap ve taş işlerinde Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri satrançlı, örgülü ve tez-yinî kûfi hatlarla yazılarak çok zengin kompozisyonlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında XII. yüzyıla ait Buhara Namazgâh Mescidi taçkapı üstü kitâbesinde, Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin minare kaidelerindeki sekiz kollu yıldız motifinde, Eski Malatya Ulucamii mihrap önü kubbe takında beşli yıldız şeklinde, Türkistan Ahmed Yesevî Türbesi dış mekân süslemelerinde, Semerkant Şah Zinde Kadızâde Rûmî Türbesi kubbe kasnağı dış yüzeyinde, Semerkant Şir Dar Medresesi eyvan süslemelerinde fırûze renkli çini mozaik ve kûfi hatlarla şekillendirilmiş olan Allah, Muhammed ve dört halife isimleri ilgi çeken örneklerdir.

Osmanlı mimarisinde cami yazıları olarak Allah, Muhammed ve çehâr yâr-ı güzîn levhaları genellikle iç mekânında kalem işi, çini üzerine ve taşa hakkedilmiş, celî sülüs, celî ta'lik, seyreklar da celî muhakkak hattıyla yazılmış, bilhassa celî hatların gelişmesiyle camiler daha da zenginleşmiştir. Çok defa âyet ve hadisler mekânın özelliğine göre seçilmiştir. Hz. Muhammed'in adı ayrı olarak veya Allah adıyla yan yana ya da iç içé kompoze edilmiştir. Cami içinde kare plandan kubbe-

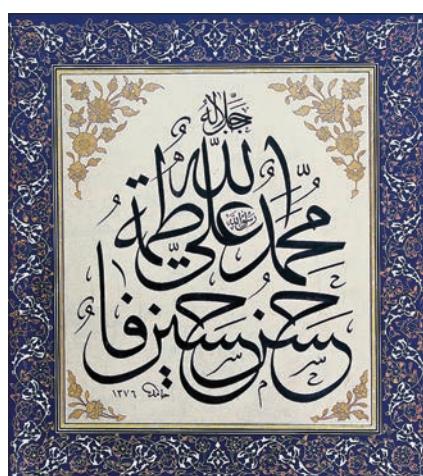
ye geçiş üçgenlerinde yer alan, beş köşeli yıldız şeklinde açılmış bir gül gibi resmedilen Muhammed ismi Osmanlı hat üstatlarının asırlar içinde bütün sanat yeteneklerini ve zevklerini ortaya koyarak biçimlendirdikleri bir sanat şaheseridir. Muhammed kelimesinin hat sanatında estetik ölçülerine Mustafa Râkim üslûbunda ulaşılmış, Kazasker Mustafa İzzet, Mehmed Şefik, Sâmi Efendi, İsmail Hakkı Altunbezer, Mustafa Halim Özyazıcı gibi üstatların elinde en güzel örneklerini vermiştir. Yazıldığı mekânla göz arasındaki mesafe dikkate alınarak cami yazılarının kalem kalınlıkları ayarlanmıştır. Ayasofya Camii'nin iç mekânında kubbeye geçişte 7,5 m.(capında ve 35 cm. kalem kalınlığında Kazasker Mustafa İzzet Efendi hattıyla yazılmış Allah, Muhammed, çehâr yâr-ı güzîn levhaları hat sanatında yazılmış en iri yazılardır.

Mustafa Râkim'dan sonra celî sülüs, Yesârîzâde'den sonra celî ta'lik yazının belli estetik kurallar kazanarak gelişmesiyle beraber cami, türbe, mescid gibi mimari eserler dışında ev ve iş yerlerine asılmak maksadıyla celî hatla yazılmış hadisler, Hz. Peygamber'e övgü ifade eden âyetler hat sanatında çok geniş bir yer tutar. Başta kelime-i tevhid, kelime-i şehâdet olmak üzere "Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn" (el-Enbiyâ 21/107); "Mâ kâne Muhammedün ebâ ehadin min ricâliküm velâkin resûllâhi ve hâteme'n-nebiyyîn" (el-Ahzâb 33/40); "Yâ eyyûhe'n-nebiyyü innâ erselnâke şâhiden ve mübesşiran ve nezîran" (el-Ahzâb 33/45); "Ve kefâ billâhi şehîden Muhammedün resûlul-lâh" (el-Feth 48/28-29); "Ve mübesşiran bi-resûlin ye'tî min ba'dî smûhû Ahmed" (es-Saf 61/6); "Ve inneke lealâ hulukin azîm" (el-Kalem 68/4) âyetleri üstatların en çok rağbet ettiği celî sülüs ve celî ta'lik hatla yazılmış örneklerdir. Cami, türbe, kütüphane, müze ve özel koleksiyonlarda kompozisyon ve hat sanatı bakımından değerli levhalarда en çok görülen hadisler ise şunlardır: "Innellâhe cemîlün yûhibbû'l-cemâl"; "Kuli'l-hayre ve illâ fe'skü"; "el-Kanâatû kenzün lâ yûfnâ"; "Re'sü'l-hikmeti mehâfetullâh"; "er-Rîzku alellâh"; "Men sabere zafire"; "el-Cennetü tahte akdâmi'l-ümmehât"; "Rûtbetü'l-ilmi a'le'r-ruteb"; "el-Kâsibû habî-bullâh"; "Seyyidü'l-kavmi hâdimühüm"; "Hayrû'n-nâs men yenfeu'n-nâs"; "Külli-küm râîn ve külli-küm mes'ûlün an raiy-yetihî"; "Niyyetü'l-mü'mini hayrûn min amelihi"; "Utlubü'l-ilme mine'l-mehdi ile'l-lahti"; "el-Hayâ mine'l-îmân"; "Men

tevâzaa rafeahullâh"; "Înne'l-İslâme nâzî-fün fe-tenezzâfû fe-innehû lâ yedhulü'l-cennete illâ nazifün"; "en-Nezâfetü mi-ne'l-îmân"; "Yessîrû ve lâ tüassîrû beşşîrû velâ tüneffîrû"; "Kefâ bi'l-mevti vâizan yâ Ömer"; "Înne'l-cennete tahte zilâli's-sü'yûf"; "Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-ef-lâk"; "Înneme'l-a'mâlû bi'n-niyyât"; "el-Bahîlû lâ yedhulü'l-cennete"; "es-Salâtü imâdü'd-dîn"; "Şefâatî li-ehli'l-kebâire min ümmeti"; "Meni'stevâ yevmâhu fe-hüve mağbûn"; "Eddebenî rabbî fe-ahsene te'dîbî".

İslâm büyükleri ve şairlerinin Hz. Muhammed, Ehl-i beyt ve ashabına duydukları sevgi, şefaat dileme ve övgü gibi duygularla dile getirdikleri kelâm-i kibâr, na't ve ahlâkî manzumeleri de celî hatlarla yazılmıştır. Abdullah Zühdü'nün, Mescid-i Nebevi'nin kubbe kasnağı ve kible duvarlarına yazdığı Hz. Muhammed'le ilgili celî sülüs âyet ve kasideler, celî sülüs zerendûd, "Aman lafzi senin ism-i şerîfinle müşâvidir / Onunçun âşîkin zâri armandır yâ Resûlellah" levhası; Mahmud Celâleddin Efendi tarafından celî sülüs hatla Mevlâ-nâ'nın, "Yâ rabbî ibâdât-ı resûlü's-sekâleyn" diye başlayan münâcâtı; Sâmi Efendi hattıyla celî sülüs, "Lî hamsetün utfî bi-hâ harre'l-verbâ el-hâtîma el-Mustafâ ve'l-Murtâzâ ve'bnâhümâ ve'l-Fâtîma" zerendûd levhası; Yesârîzâde Mustafa İzzet'in, "Keşefe't-dücâ bi-cemâlihî" misrai ile başlayan ta'lik kitabı; Sâmi Efendi'nin celî ta'lik "Dâhîlek yâ Resûlellah" levhası; Hulûsi Yazgan'ın celî ta'lik "Sultân-ı rusûl

Hamit Aytac'ın celî sülüs pençe-i âl-i abâ kompozisyonu (Maçka Mezat Bahar Müzayedesi: 13 Nisan 2003, s. 191)

şeh-i arafnâk hâdî-i sübül delîl-i sellâk /
Der hakk-i tü Hak Teâlâ levlâke lemâ ha-lektü'l-eflâk" levhası; Abdülfettah Efendi'nin celî sülüs hazırladığı "Âh yâ Muhammed" levhası; Çırçırı Ali Efendi'nin celî sülüs, "Yapıştım dâmen-i pâk-i rızâya herçi bâd âbâd / Sarıldım hâk-i pây-i Mustafâ'-ya herçi bâd âbâd" levhası; yine Çırçırı Ali Efendi'nin celî sülüs, "Fahr-i âlem enbi-yânın zât-i müstesnâsidir" levhası; Mustafa Râkim Efendi'nin celî sülüs, "Basma-sa mübarek kademin rûy-i zemîne / Pâk etmezdi kimseyi hâk ile teyemmüm" levhası; Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin celî sülüs, "Ol resûl-i müctebâ hem rahmeten li'l-âlemîn"; Ali Haydar Efendi'nin celî ta'lik, "Müeyyeddir seninle dîn ü devlet yâ Resûlellah" levhası; Hamit Aytaç'ın celî sülüs ve celî ta'likle yazdığı, Nâbî'nin, "Sakın terk-i edebden kûy-i mahbûb-hu-dâdir bû" misraî ile başlayan şîri; Yahya Kemal'in, "Ezân-i Muhammedî" şîri ve "Na'l-i şerîf" levhaları hat sanatımızda Hz. Peygamber'le ilgili belli başlı levhalardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Dârimî, "Mukaddime", 43; Müslim, "Îmân", 147; İbn Mâce, "Mukaddime", 229; Kâdi İyâz, es-Şîfa', I, 506; Süleyman Çelebi, *Vesileti'n-necât*: *Mevlid* (haz. Ahmed Ateş), Ankara 1954, s. 150-152; Fuzûlî, *Kirk Hadis Tercümesi* (nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul 1951, s. 1-8; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, III, 393; Aclûnî, *Keşfü'l-hâfâ*, II, 246; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 7-15; Elmalılı, *Hak Dîni*, V, 3923; Kemal Çığ, *Hattat Hafiz Osman Efendi*, İstanbul 1948, s. 11; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şîri*, İstanbul 1973, s. 25; Metin Şahinoğlu, *Anadolu Selçuklu Mimarısında Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*, İstanbul 1977, s. 40, 41; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope - P. Ackerman), Tehran 1977, IV, 1742, 1747; Nihad Sâmi Banarlı, *Şîr ve Edebiyat Sohbetleri*, İstanbul 1982, II, 53-60; M. Üğur Derman, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Hat Sanatı", VI. *Vakîf Haftası*, İstanbul 1989, s. 290; a.mlf., "Hilâye (Hat)", *DIA*, XVIII, 47-51; Hamîdüllâh, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), II, 759-777; J. M. Rogers, *Empire of the Sultans: Ottoman Art from the Collection of Nasser D. Khalili*, London 1996, s. 97-99, 234-235; Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Semâili*, İstanbul 1997, s. 29, 45-62; M. Abdülhay el-Kettâñî, Hz. *Peygamber'in Yönetimi: et-Terâtibu'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özal), İstanbul 2003, I, 276-288; II, 310-318; Süleyman Berk, *Hattat Mustafa Râkim Efendi*, İstanbul 2003, s. 54; Maçka Mezat Bahar Müzayedesi: 13 Nisan 2003, İstanbul 2003, tür.yer.; Maçka Mezat: 18 Kasım 2003, İstanbul 2003, tür.yer.; Süleyman Uludağ, "Delâ'ilü'l-hayrât", *DIA*, IX, 113, 114; M. Yaşar Kandemir, "Hadis", a.e., XV, 52, 54; Kenan Demirayak, "Kâsîdetü'l-bürde", a.e., XXIV, 566-568; Mahmut Kaya, "Kâsîdetü'l-bürde", a.e., XXIV, 568-569.

MUHİTTİN SERİN

Mescid-i
Nebî'nin
güneybatı
yönünden
Medine'nin
bir görünüşü
ve Hazret-i Bilâl
Camii

zelliğine ilgi duyduğunu, özellikle Kur'an ve ezan okurken seslerini daha güzel kulanmaları hususunda ashabını teşvik ettiğini göstermektedir. Hicretten sonra ashaptan Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe rüyasında kendisine öğretilen ezan metnini okuyunca Resûlullah'ın bu metnin sesi güzel olan Bilâl-i Habeş'ye öğretilemesini istediği bilinmektedir. Ayrıca Bilâl'in hayatı boyunca Hz. Peygamber'in müezzini olarak hizmet etmesi ve Resûlullah'ın zaman zaman ona, "Haydi Bilâl, namaz için ezan oku da bizi ferahlat" demesi (Ebû Dâvûd, "Edeb", 78) Resûl-i Ekrem'in bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ'nın, güzel sesli bir peygamberin sesini Kur'an ile güzelleştirecek yüksek sesle okumasından hoşnut olduğu kadar hiçbir şeyden hoşnut olmadığını belirtlen Resûlullah (Buhârî, "Fezâ'il-lü'l-Kur'ân", 19, "Tev'hîd", 32; Müslim, "Müsâfirîn", 232-234) bir defasında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin okuduğu Kur'an'ı dinleyince ona söyle söylemiştir: "Sana Dâvûd aleyhisselâma verilen mîzmârlardan biri verilmîştir" (Buhârî, "Fezâ'il-l-Kur'ân", 31; Müslim, "Müsâfirîn", 235-236). Ebû Mûsâ'nın bu hadisin bir başka rivayetine yer alan, "Yâ Resûlellah! Kîraatimi dinle-diğinizi bilseydim tilâvetimi daha güzel nağmelerle süslemek için gayret gösterirdim" sözüne de (Beyhaki, *Şu'abü'l-îmân*, II, 389; a.mlf., *es-Sünenü's-suagrâ*, I, 560) itiraz etmemiştir. Hadisteki "mîzmâr" kelimesine sözlükler "nefesli bir müsiki ale-tinin ismi" yanında "nağme, terennüm, güzel ses" anlamını da vermektedir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslümanlar ona olan hasretlerini, sevgilerini manzum ve mensur eserlerde ifade etmeye çalışmışlardır. Bunlardan manzum olanlar, çeşitli İslâm ülkeleri yanında bilhassa Osmanlı kültür ve medeniyetinde özel şekil, tarz ve tavrları sebebiyle ayrı ayrı adlar almıştır. Bu şiirler, tasavvuf hayatın ve tarikatların tesiriyle zenginleşen dînî pratiklerin şekillendirdiği müsiki

eserlerinin ana malzemesini oluşturmuştur. Esas teması Allah ve Hz. Muhammed sevgisi üzerine yoğunlaşan, cami ve tekke (tasavvuf) müsikisi olarak iki türde inceleen Türk dînî müsikisinde konuya ilgili eserler önemli bir yekün tutmaktadır. Bunlar Türk dînî müsikisinin en güzel örnekleri olarak günümüze kadar okunmuştur.

1. Salâ (salât, salavat). Hz. Muhammed'e Allah'tan rahmet dilemek, onu ve aile fertlerini hürmetle anmak, ona siğınmak, şefaatini talep etmek maksadıyla yazılmış dua cümleleriyle sevgi ve övgü ifade eden sözlerin besteli veya serbest şekilde okunduğu dînî müsiki formudur. Güfteleri Arapça olan salâların içerası "salâ vermek, salavat getirmek" şeklinde de anılır. Salâlar bazan birlikte (cumhur), bazan da tek kişi olarak cami ve minarelerde müezzin, tekkelerde zâkir tarafından okunur. Ayrıca çeşitli dînî-tasavvufî toplantıarda zaman zaman salâ verildiği bilinmektedir. Salâların sabah salâsı, cenaze salâsı, cuma ve bayram salâsı, salât-ı ümmiyye, salât-ı kemâliyye ve salât-ı münçiyye gibi çeşitleri vardır. **2. Na't.** Resûl-i Ekrem'i methetmek, ondan şefaat dilemek, onun güzel vasıflarını anmak ve anlatmak amacıyla kaleme alınmış eserlerin okunduğu formun adıdır. Güfteleri, daha çok mutasavvîf şairlerin Türkçe ve Arapça'nın yanı sıra Farsça yazılmış manzumelerinden seçilmiştir. Cami ve tekke na'tları olarak ikiye ayrılan bu eserler camilerde namazdan önce, tekkelerde zikrin başında veya zikir aralarında okunur. **3. Mevlid.** Hz. Muhammed'in doğumu, hayatının çeşitli safhaları, mûcizeleri ve vefatını konu alan manzumelerdir. Türk dînî müsikisinde en tanınmış mevlid Süleyman Çelebi'nin *Vesileti'n-necât* adını taşıyan eseridir. Mevlidin başta mevlid kandiliyle diğer kandiller olmak üzere din büyüklerini anma, ölüm, doğum, hac ibadetini yeri-ne getirme, evlenme vb. olaylar vesilesiyle camilerde veya başka bir mekânda

G) Türk Müsikisi. Hz. Muhammed'in hayatındaki pek çok örnek onun ses gü-